

УДК: 378.126 (575.2)

ПРОФЕССОР КАРАТАЙ САРТБАЕВДИН КАСЫМ ТЫНЫСТАНОВДУН
ПЕДАГОГИКАЛЫК МУРАСТАРЫ БОЮНЧА ОЙ-ТЫЯНАКТАРЫ

*Чыманов Ж.А. - Кыргыз улуттук университетинин
филологиялык билим берүү кафедрасынын
профессору, п.и.д.*

Аннотация: Макалада профессор Каратай Сартбаевдин жарык көргөн эмгектери менен жакындан таанышуу жана изилдөөнүн негизинде “Касым Тыныстановдун лингвистикалык жана педагогикалык мурастары” аттуу эмгегинин алган ордун, маанисин ачып берүү аракети болду.

Түйүндүү сөздөр: тил илими, адабий кыргыз тили, педагогикалык мурастар, окуу китептер, окуу куралдары, лингвистикалык талдоо, тажырыйба, тыянактар.

ВЫВОДЫ ПРОФЕССОРА КАРАТАЯ САРТБАЕВА О ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАСЛЕДИЯХ
КАСЫМА ТЫНЫСТАНОВА

*Чыманов Ж.А. - д.п.н.
профессор кафедры филологического образования,
КГНУ им. Ж. Баласагына*

Аннотация: В статье были опубликованы выводы и заключения, после изучения опубликованных трудов Каратая Сартбаева, о лингвистических и педагогических наследиях Касыма Тыныстанова и попытка раскрыть важности и значения этих трудов.

Ключевые слова: языкознание, литературный кыргызский язык, педагогические наследия, учебники, учебные пособия, лингвистический анализ, опыт, выводы.

OPINIONS OF PROFESSOR KARATAYA SARTBAEVA ON PEDAGOGICAL HERITAGE OF
KASYM TYNYSTANOV

*Chymanov Zh.A. -
Professor of the Department of Philological Education,
KGNU them. J. Balasagyn, Ph.D.*

Annotation: The article published conclusions and conclusions, after studying the published works of Karatay Sartbaev, about the linguistic and pedagogical heritage of Kasym Tynystanov and an attempt to reveal the importance and significance of these works.

Keywords: linguistics, literary Kyrgyz language, pedagogical heritage, textbooks, teaching aids, linguistic analysis, experience, conclusions.

Профессор Каратай Сартбаев – бул илим, анын эмгектери Кыргыз Республикасындагы башталгыч билим берүүнүн соңку 70 жылдык тарыхы менен ажырагыс биримдикте каралып, тандалып, бааланып келет. Каратай агай 1951-жылы 21 жашында Кыргыз педагогикалык институтун бүтүргөндөн тартып, өмүрүнүн акырына чейин башталгыч билим берүүнүн теориялык жана практикалык бардык маселелерин чечүүгө, турмушка ашырууга активдүү катышып, үлгүлүү жана өтөгөлүү өмүр сүрдү. Анын калеминен жаралган башталгыч класстардын эне тили, кыргыз тили окуу китептери бир нече жолу басылып, ондогон жылдар бою жаш окуучулардын сабатын ачууга, эне тилин окуп-үйрөнүүгө ак кызматын кылды. Эгерде окуу китептеринин жалпы нускасы бир миллиондон канча ашканын эсепке алсак, анда Каратай агай үч-төрт миллион кыргыз балдарынын эне тилинен билим алуусуна өзгөчө кызмат кылгандыгы айкындалат. Мындай маданий-тарыхый мааниге ээ болгон эмгектерди жаратуу бардыгынын колунан келе бербейт.

Каратай Сартбаевдин педагогдук-окумуштуулук көп кырдуу жана натыйжалуу өмүр жолунда окуу программалары менен окуу китептерин иштеп чыгуу менен чектелбестен, башталгыч мектептерде билим берүүнүн тарыхына, анын көрүнүктүү өкүлдөрүнүн калтырып кеткен педагогикалык мурастарына да кайрылып, алар боюнча омоктуу ойлорун, алгылыктуу жана конкреттүү сунуштарын да берип кетти. Мына ушундай улуу инсандар жөнүндө жазылган чакан, бирок салмактуу эмгектеринин бири катары 2001-жылы жазылган “Касым Тыныстановдун педагогикалык мурастары жөнүндө” (Бишкек, 2001) деп атаган эмгегин көрсөтүүгө болот. Биздин бекем ишенимибизде, бул эмгек өзүнүн чакан экендигине карабастан Касым Тыныстановдун

лингвистикалык жана педагогикалык мурастары жөнүндө кыска, бирок нуска, так жана жеткиликтүү баа берген, кызыл профессордун мурастарын изилдөөнүн маанисин жана келечектүү багыттарын айкын ачык берген. Касым Тыныстанов таануу илимине негиз салган эмгек катары бааланууга тийиш.

Албетте, Касым Тыныстановдун өмүр жолу, коомдук-маданий, окумуштуулук ишмердүүлүгү, көркөм чыгармачылыгын, ж.б.лар жөнүндө китептер жарык көрдү. Тилчилик окумуштуулук ишмердүүлүгүнө арналган эки кандидаттык диссертацияда (А.Абдыкалыкова, М.Кошуева) окуу китептеринин дидактикалык негиздери боюнча талданган.

Педагогика боюнча бир диссертация (Б.Сыдыкбаева) корголду, көлөмдүү роман жарык көрдү (С.Стамалиев), акын катары кыргыз адабиятын окутуунун окуу программасына IX-X класстарга киргизилип, окутулуп жатат. Булар Касым Тыныстанов боюнча жарык көргөн эмгектердин толук тизмеси эмес, мындай аракеттер уланып келет.

Касым Тыныстановдун жарык көргөн эмгектери боюнча, жарык көргөн китептердин ичинен Каратай Сартбаевдин аталган эмгегинин алган ордун, маанисин ачып берүүгө аракет кылабыз. Каратай Сартбаев Касым Тыныстановдун өмүр жолуна, эмгектерине кыскача токтолуу менен: “Касым Тыныстан уулунун көп кырдуу эмгегинин бир гана бөлүгү болгон башталгыч класстар үчүн түзүлгөн окуу китептери жөнүндө сөз козгоо өзүнчө бир проблемалуу маселелердин бири болуп саналат”, - деп бөлүп көрсөтөт.

Экинчиден, К.Сартбаев К.Тыныстановдун окуу китептеринин дидактикалык-методикалык жабдылышына көңүл буруп, берилген суроо-тапшырмалардын маани-манызын ачып берген. “Мында сунуш кылынган тапшырмалар, же суроолор окуучулардын ойлоосун, байкоосун, ой жүгүртүүсүн, кыраакылыгын, тапкычтыгын өстүрүү аркылуу сөзүн өстүрүүгө айрыкча көңүл бургандыгы байкалат” - деп жазат автор. Факты катары “Тил сабагы” (1937) окуу китебиндеги “Отоо чөптөр, жем чөптөр, уу чөптөр” деген темалар берилип, андан көп колдонуучу сөздөр катары ондогон сөздөр белгиленип, кайсы чөп кайсы топко кире тургандыгын бөлүп көрсөтүү тапшырмасынын берилгендигин көрсөтөт.

Кыргыз тилин окутууда мындай тапшырмалардын өткөн кылымдын 30-жылдарында эле окуу китептеринде берилип чындыгында, чоң табылга болгон. Мында азыркы методика илиминде сырттан келген, “пробемалык окутуу”, “сынчыл ойлом”, “мээге чабуул” сыяктуу окутуу технологияларынын негизги элементтери ошол кезде эле кыргыз тилин окутуунун кыртышында пайда болгондугун канааттануу менен белгилөөгө болот.

Үчүнчүдөн, К.Сартбаев К.Тыныстановдун 1928-жылы жарык көргөн “Эне тилибиз” окуу китебине талдоо жүргүзүүдө анын өзгөчөлүктөрүн төмөндөгүлөрдөн көрөт: “Окуу китебиндеги бир өзгөчөлүк куранды мүчөлөрдүн айрымдарына карата көркөм адабий чыгармалардан, эпостордон, элдик чыгармалардан жана акындардын чыгармаларынан тандалып алынган материалдардын орундуу, так жана таамай берилишинде. Ошондой эле элдик макалдардан, жорго сөздөрдөн да иргелип алынгандыгында”. Мындай ой-тыянакка аталган окуу китебинен алынган факты материалдар менен тастыкталган.

Көркөм чыгармалардын, көркөм эпостордун тидди окутуудагы орду мааниси жана кызматы азыркы учурда терең иликтенип, окуткан азыркы күндөгү текстти окутуудагы уникалдуу жана натыйжалуу каражатына айланганын эске алсак, К.Тыныстановдун мурасын баалай билген К.Сартбаевдин көрөгөчтүгү айкындалат.

Төртүнчү, К.Сартбаев К.Тыныстановдун окуу китептеринин тажрыйбасында алардын берилген маалыматтар окуучунун күндөлүк турмушундагы керектөөлөрү, социалдык-саясий абал менен байланышкандыгын канаттануу менен белгилейт. Кыргыз тилин окутуудагы мындай милдеттер Касым Тыныстановдон кийин атайын “унутулуп”, сөзсүз 5-10 жылда тилди окутуунун таанып-билүүчүлүк милдети катары кайрадан колдонула баштады.

Профессор Каратай Сартбаевдин Касым Тыныстановдун лингвистикалык жана педагогикалык мурастары боюнча изилдөө жумуштары азыркы учурда сырттан, бизге методикалык жаңы жаңылыктар катары кабыл алынган, “инновация”, “интерактивдүү методдор”, “компетенттүүлүк”, “инсанга багыттап окутуу” сыяктуу термин түшүнүктөрү, же алардын айрым элементтери өткөн кылымдын 30-жылдары жазылган кыргыз тили окуу китептеринде болгондугу менен өзгөчөлөнүп турат жана баалуу.

Кызыл профессордун көп кырдуу эмгегинин бир гана бөлүгү болгон окуу китептерин изилдөө эмне үчүн проблемалуу маселелерден болуп саналат? Жооптуу автордун эмгегине таянуу менен издейли. Биринчиден, Каратай Сартбаев Касым Тыныстановдун кыргыз тили окуу

китептерин талдоо менен мындай айтылганын билдирет. Айрым автордун кыргыз тилинин өзгөчөлүгүнө ылайык терминдерди, аныктамаларды, эрежелерди иштеп чыгышы, алардын көпчүлүгү бүгүнкү күндө кыргыз тилин жаш өспүрүмдөргө үйрөтүүдө окуу программалары менен окуу китептерин, методикалык адабияттарды түзүүдө жана кыргыз тилин жаш өспүрүмдөргө окутуу-үйрөтүүдө колдонуп келе жатышы баа жеткис баалуу мурастардан болуп санала тургандугу талашсыз” (14-бет). Мындан улам Касым Тыныстанов кыргыз лингвистикалык терминдерин түзүүгө, эне тилин башталгыч класстарда маанилүү теориялык жана практикалык маселелерин чечүүгө гана салым кошпостон, алар азыркы күндө да окутуу-үйрөтүү иштерине кадимкидей кызмат кылгандыгы менен да “баа жеткис баалуу мурас” экендиги тастыкталат. Бул пикир Касым Тыныстановдун ар бир китебин талдоодо, бир аз алымча-кошумча менен кайра-кайра кайталанат. Ал кайталоолор ашыкча эмес. Тескерисинче, кайсы мааниге, кайсы проблемага өзгөчө маани берүү керектигин көрсөтүп турат. Илимдин кандидаты А. Абдыкалыкова Касым Тыныстановдун окуу китептериндеги тил илимине байланыштуу маселелерин иликтөө менен тунгуч профессор лингвистикалык 250дон ашык термин-атоолордун кыргызчаланышын көрсөткөн. Алардын 70%төн 90%кө чейинкиси азыркы күндө да кыргыз тил илиминде колдонулуп жаткандыгын аныктаган. Айталы, Касым Тыныстанов фонетика боюнча 37 термин киргизсе, 34ү морфология боюнча. 115 терминдин ичинен 76 термин азыркы күндө колдонулат.

Каратай Сартбаев Касым Тыныстановдун окуу китептеринин методикалык-дидактикалык жабдылышын, алардын барк-баасын, мынчалык так аныктап калышына эмнелер себеп болду деген суроо туулат. Биздин оюбузча, алардын негизгилери төмөнкүлөр:

1. Каратай Сартбаев башталгыч билим берүүнүн бардык маселелери менен, абалы менен толук тааныш болуп, анын келечектүү өнүгүшүнүн багыттарын даана көрө билген.

2. Башталгыч билим берүүнүн тарыхын анын негиз салуучуларынын эмгектери менен тааныш болгондуктан, И.Арабаевдин, К.Д.Ушинскийдин ж.б.лардын педагогикалык мурастары жөнүндө атайын эмгектерди, бир нече макалаларды жазган.

3. Ал Касым Тыныстановдун окуу китептериндеги алгылыктуу, бүгүнкү күндө да пайдаланууга боло турган педагогикалык табылгаларын көрө билген.

Жыйынтыктап айтканда, Каратай Сартбаев Касым Тыныстановдун кыргыз тили окуу китептерин изилдөөнү “өзүнчө проблемалуу маселелерден” деп атайын белгилеши кызыл профессордун мурастарына көңүл буруп, терең жана ар тараптуу иликтөөнүн зарылдыгын көрсөтүп, эң негизгиси, алардагы тажрыйба-табылгалар башталгыч билим берүүнүн азыркы учурунда актуалдуулукка ээ экендигин көрсөтүүгө болгон окумуштуу педагогдун үмүт-тилеги болгон деп эсептейбиз. Эмки кеп профессор Каратай Сартбаевдин баалуу педагогикалык мурастарын, осуяттарын, азыркы муун кандай түшүнүп, кандай пайдаланат, мына ушунда.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Сартбаев К. Касым Тыныстановдун лингвистикалык, педагогикалык мурастары жөнүндө. - Бишкек, 2001.-35 б.
2. Тыныстанов Касым. Кыргыз тилинин морфологиясы. 3-басылышы. –Б.: Бийиктик, 2006. -112 б.
3. Тыныстан уулу Касым. Эне тилибиз. 2-китеп // Биринчи баскыч мектептер жана өзүнчө окуучу чоңдор үчүн биринчи басылышы. Маскөө, СКПС элдеринин борбордук басмасы жана -Ф.: Кырмамбас. 1932. -22 б.
4. Тыныстан уулу Касым. Эне тилибиз // Кыргыз тилиндеги тыбыштарды жана сөз бүтүштөрүн тааныткыч китеп. Жаңы тамга менен биринчи басылышы. -Ф., 1928, 68 б.